

Мустапаева А.

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ АНТОНИМДЕРДИН СТИЛДИК КЫЗМАТЫ

Мустапаева А.

СТИЛЬ АНТОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Тил илиминин стилистикасы ар кандай аспектилерден кенири изилденип, анын лингвистикалык функциялары да ар тараптан изилденген эмгектерге тийиштүү эле бар филология илимдеринин доктору, профессор Т. Ашырбаев «Кыргыз тилинин стилистикасы: фонетикалык сөз жасоо жана лексикалык стилистика» деген эмгегинде антонимдердин стилдик кызматына кенири токтолуп, антонимдер көркөм тексттеги, көркөм сөз каражаты катары, лексикалык категориялардын ичинде өзгөчө орунда турат. Бул баарыдан мурда, алардын стилдик функциясынын ар түрдүүлүгү менен шартталат. Анын стилистикалык кызматы кыргыз адабий тилинин барлык стилдеринде каралбайт. Илимий жана иш кагаздар стилинде, публицистикалык стилдин расмий жанрларында антоним сөздөр түшүнүктүү (бир нерсе менен экинчи нерсенин ортосундагы карама каршы белгини) туюндурса, калган стилдерде контрасты жаратууну көркөм каражаты катары мааниге ээ «1» деп жазат.

1. Т. Ашырбаев кыргыз тилинин стилистикасы: фонетикалык, сөз жазуу жана лексикалык стилистика. - Бишкек 2000. Антонимдердин функциясын терең ачып берүүдө конкреттүү бир чыгармадагы антонимдерге талдоо жүргүзүү жакшы натыйжа берет. Алсак, Турар Кожомбердиев ар кандай тематикадагы ырларында предметтердин касиеттердин ортосундагы карама-каршылыкты ачып берүүдө антонимдерди көп колдонгон. Албетте көркөм тексттеги антонимдер ошол чыгарманын идеясы менен тыгыз байланышта каралууга тийиш.

Биринчи кезекте, убакыттын, мезгилдин өлчөмүнүн аздыгын билдирүү максатында кош сөз формасында колдонулат:

- 1 Күнү-түнү жалдырап
Күтөт жолдор дангырап,
Адашпайсың өтөсүн
Арабадай калдырап («Тобокел»)
- 2 Кимди болсо таамай айткан көзүнө,
Кирди-чыкты күлкү кошуп сөзүнө
Ону келсе кайра тартпай мушташтан,
Ошол жигит окшошобу өзүнө? («Эске мени салабы»)
- 3 Кары-жашты сергектенип жагымы,
Кандай ылдам тоо суусунун агымы («Күлүк суу»)
- 4 Чындык-жалган
Бир энеден туулса да
Бирок экөө
Бир туугандай жашабайт («Эне жана от»)
- 5 Өзүн дагы
Өзгөнү да тынчтпай
Өйдө-төмөн

Учат ырлар чымчыктай («Учурсам бир бүркүттү»)

Акындын бул саптарындагы «күнү-түнү», «кирди-чыкты», «кары-жаш», «чындык-жалган», «өйдө-төмөн» сыяктуу кош сөздөрдүн формасында келген антонимдер көркөм поэтизацияланып, бир эсе контраст түшүнүктөрдү алып көрсөтсө, (бул антонимдердин көркөмдүк функциясы), бир эсе, ырдагы ойдун көркөмдүүлүгүн жеткиликтүүлүгүн арттырып турат.

Экинчиден антоним сөздөр карама-каршы келген ойлорду жаратуунун да каражаты боло алат. Мындай ыкманын натыйжасында баштапкы ой кийинки ой тарабынан танылат, жокко чыгарылат же эки ой карама-каршы мааниде келет. Көркөм текстке кайрылып көрөлү:

1. Бирде тайыз,
Бирде түптүз.
Бирде ийри,
Бирде түптүз
Бирде тайкы
Бирде терең
Бирде таш боор
Бирде керен
Бирде кычкыл
Бирде таттуу
Бирде мерез
Бирде шаттуу
Бирок эч ким
Толук билбес,
Бийиктик бар
турмуш аттуу («Бийиктик»)
2. Бир терезе көрсө таңдын атканын
Бир терезе көрөт кңндүн батканын («Эки терезе»)
3. Ал эми «Кыйгыл саптар» деген ырында акын адамдагы жакшы, жаман белгилерди, турмуштагы барчылык, жокчулук жөнүндө айтат:
Кара кызды,
Аппак кылган токчулук.
Аппак кызды
Кара кылган жокчулук.
Кара кызды ашынтып.
Демеп турган барчылык
Аппак кызды басынтып
Ченеп турган тарчылык («Кыйгыл саптар»)
Ошону менен бирге эле «Пендечилик» деген ырында мындай контрасты кенири ачып бере алган:
Бирибиз бирибизге кашынабыз,
Бир күнү көр түбүнө жашынабыз
Бирөөнү тенсинбейбиз, тенсинибиз
Бирөөнөн кагуу жейбиз, кемсинибиз

Бир күнү жалбырактай дирилдетип,
Бир күнү кайыктырып, зирилдетип
Уу болуп, бал да болуп жегенибиз.
Ушундай биздин жашоо дегенибиз

(«Пендечилик»)

1. Каректеги «чындык» деген ырында «ка-
раңгылык, жарыктык» деген антонимдеш сөздөр
өзөктөш келет:

Картырак жүрөгүмдү ороп кетти,
Кайгыдан кайран өмүр короп кетти
Жарыктык-караңгыны көкөлөтсө,
Караңгы-жарыктыкты тоноп кетти. («Ка-
ректеги чындык»)

2. Бир эле предметтеги, кубулуштагы кара-
ма-каршылыкты көрсөтүү «Тараза» деген ырында
берилген:

Терендиктин
Канчалык бар кереги?
Тайыздыктын
Такташ үчүн береги
Бийиктиктин
Канчалык бар кереги?
Жапыздыкты
Билиш үчүн береги? («Тараза»)

«Татаал дүйнө» деген ырында да ачып бере ал-
ган !

Ар дайым убарамын.
Албырам кубанамын
Кубансам кайгырамын
Кайгырсам кубанамын. («Татаал дүйнө»)

6 Кубулушту, касиет-сапатты ырастоо (жаратуу),
жүзөгө ашыруу, орун алышып, болушун шарттоо
төмөнкү «Кара булут, ак булут» деген ырында ишке
ашырылган:

О, ак булут, окшош кудум эбелек
Ой-тоолорго жамгыр берген себелеп.
Ошол булут кара булут болду да

Оңдурбады мөндүр болуп тебелеп. («Кара бу-
лут, ак булут»).

Акын Турар Кожомбердиевдин биз жогоруда
мисалга тарткан ырларынан башка да толуп жаткан
саптарын келтирүүгө болоор эле.

Акын турмуштагы бир караганда көзгө байкал-
баган, бирок, укмуштуудай карама-каршылыктуу,
контрасту түшүнүктөрдү бирине-бирин каршы коюп
оюн жогорку чеберчиликте бере алган.

Филология илимдеринин доктору, профессор
Сапарбаев А. «Кыргыз тилинин лексикологиясы жа-
на фразеологиясы» деген эмгегинде антонимдерге
кенири токтолуп, «антонимдер речте карама-каршы,
коюлуу менен гана чектелбейт, кээде карама-
каршылык алсызданып, бейтараптанууга, атүгүл би-
ригүүгө чейин барат.

Ошондуктан, антонимдердин негизинде
көптөгөн стилдик фигуралар пайда болот»-деп жаз-
ган. Жыйынтыктап айтсак, антонимдер стилдик кыз-
маттары бир-бирине байланыштуу кел-
ет, антонимдер аркылуу бир эле нерсенин ар түрдүү
белгилерин көрсөтүү менен биз ошол нерсенин таби-
ят намызын толук жана терең ачып берүүгө да
жетишебиз. Антонимдердин семантикалык жана
стилистикалык бири-бирине жакын, окшош болушу
жана тескерисинче, бири-биринен айырмаланышы
алардын ар кандай стилдик кызматты аткарышына
шарт түзөт.

Адабияттар:

1. Ашырбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: фо-
нетикалык сөз жасоо жана лексикалык стилисти-
ка – Бишкек 2000.
2. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы
жана фразеологиясы – Бишкек 1997.
3. Т. Кожомбердиев «Кыл чокулар», Фрунзе «Кыр-
гызстан» 1988.
4. Т. Кодомбердиев «От өчпөгөн коломто», «Кыр-
гызстан» басмасы Фрунзе 1972.
5. Т. Кожомбердиев «Эне жана от», «мектеп» басма-
сы Фрунзе 1972.
6. Т. Кожомбердиев «Ыр булак», Фрунзе «Кыргыз-
стан» 1984.